

O'ZBEKISTON SSRDA MEHNAT MIGRATSIYASI VA ISHCHI KUCHI SIYOSATI HOLATI (1945–1985 YILLAR)

Xamidov Shukurullo Muqimjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17396853>

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1945–1985 yillar oralig'ida O'zbekiston SSRda mehnat migratsiyasi va ishchi kuchi siyosatining shakllanish jarayoni, uning asosiy bosqichlari, mexanizmlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlil qilingan. Ikkinchi jahon urushidan so'ng SSSRda sanoatlashtirish va irrigatsiya siyosatining kuchayishi natijasida O'zbekiston hududida ishchi kuchi taqsimoti yangi bosqichga ko'tarilgan. Maqolada 1945–1950-yillarda ishchi kuchi taqsimoti va dastlabki migratsiya jarayonlari, 1950–1960-yillarda mehnat siyosatining kengayishi, 1960–1980-yillarda esa sanoat migratsiyasi va ijtimoiy dinamikalar yoritilgan. Shu bilan birga, migratsiya siyosatini boshqaruvchi mexanizmlar — propiska tizimi, kadrlarni yo'naltirish, malaka oshirish va hududlararo taqsimot usullari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mehnat migratsiyasi siyosati O'zbekiston SSRning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynagan bo'lsa-da, mahalliy ishchi kuchining malakasini oshirish, ijtimoiy integratsiya va demografik muvozanatni ta'minlash borasida qator muammolarni keltirib chiqargan. Ushbu tarixiy tajriba bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida mehnat migratsiyasini boshqarish siyosatini shakllantirishda muhim tahliliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, mehnat migratsiyasi, ishchi kuchi siyosati, sanoatlashtirish, irrigatsiya, ichki migratsiya, demografik o'zgarishlar.

Ikkinchi jahon urushi yakunlanganidan so'ng Sovet Ittifoqida (SSSR) iqtisodiy hayotning asosiy e'tibori sanoatni tiklash va qayta qurishga qaratildi. Urush yillarida vayron bo'lgan korxonalarni tiklash, yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini tashkil etish uchun katta miqdorda ishchi kuchi zarur edi. Shu sababli, urushdan keyingi yillarda ishchi kuchi siyosati nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy vosita sifatida ham markaziy o'ringa chiqdi. Ayniqsa, O'zbekiston SSR Markaziy Osiyoda mehnat resurslarini safarbar etish, yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va irrigatsiya tizimlarini kengaytirishda muhim maydonga aylandi. Ushbu maqolada 1945–1985 yillar davomida O'zbekiston SSRda mehnat migratsiyasi va ishchi kuchi siyosatining shakllanish bosqichlari, sabablari, mexanizmlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlil qilinadi.

1. 1945–1950-yillarda ishchi kuchi taqsimoti va migratsiya siyosatining boshlanishi

Urushdan keyingi yillarda SSSRning g'arbiy hududlari vayronaga aylangan, ko'plab zavod-fabrikalar evakuatsiya qilingan edi. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo respublikalari, xususan, O'zbekiston SSR iqtisodiy jihatdan barqarorroq bo'lib, sanoatni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar manbai sifatida ko'rildi. Bu davrda boshqa respublikalardan O'zbekistonga ishchi va mutaxassislarning ko'chib kelishi keng ko'lamli jarayonga aylandi.

Buxoro viloyatida 1950–1960-yillarda amalga oshirilgan irrigatsiya va melioratsiya loyihalari uchun ishchi kuchining asosiy manbai migratsiya bo'lgani aniqlangan [2]. Sovet davlatining maqsadi — yangi yerlarni o'zlashtirish, suv tarmoqlarini qurish va qishloq xo'jaligini intensivlashtirish edi. Shu sababli, davlat tomonidan ishchi kuchi taqsimoti rejalashtirilgan tarzda amalga oshirildi.

Bu davrda ichki migratsiya — qishloqlardan shaharlarga, hamda boshqa respublikalardan O'zbekistonga kelgan mutaxassislarning ko'chishi — davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'ldi. Migratsiyaning asosiy maqsadi — sanoat korxonalarini malakali ishchilar bilan ta'minlash va qishloq xo'jaligida paxta yetishtirish hajmini oshirishdan iborat edi [1].

2. 1950–1960-yillar: Mehnat migratsiyasining kengayish davri

1950-yillar oxiri va 1960-yillar boshida respublika iqtisodiy hayotida keng miqyosli melioratsiya, irrigatsiya va sanoat qurilishlari amalga oshirildi. Ayniqsa, yangi sovxoz va kolxozlarning tashkil etilishi, cho'l hududlarning o'zlashtirilishi bilan bog'liq mehnat resurslariga ehtiyoj keskin ortdi.

Mirzoevning tadqiqotida ta'kidlanishicha, bu yillarda "ichki qishloq-shahar migratsiyasi davlat siyosati bilan bevosita bog'liq" bo'lib, qishloq aholisining bir qismi sanoat va qurilish sohalarida faoliyat yuritishga yo'naltirilgan [2]. Bu jarayonlarda "propiska" tizimi, ya'ni yashash joyi bo'yicha ro'yxatga olish mexanizmi ham muhim rol o'ynagan.

Boshqa respublikalardan, xususan, Rossiya, Ukraina va Belorussiyadan O'zbekistonga malakali mutaxassislar yuborish siyosati ham yo'lga qo'yildi. Bu nafaqat texnik bilimlarni yetkazish, balki sanoat tarmoqlarining samaradorligini oshirish uchun zarur deb hisoblangan [1]. Shu bilan birga, majburiy mehnat elementlari, ayniqsa irrigatsiya va paxtachilik sohalarida, ma'muriy bosim bilan amalga oshirilgan.

Natijada, O'zbekistonda 1960-yillarga kelib sanoat korxonalari soni sezilarli oshdi, yangi shaharlar barpo etildi, ammo bu bilan bir qatorda mahalliy ishchi kuchining ijtimoiy mavqei va o'sish imkoniyatlari ham murakkablashdi.

3. 1960–1980-yillar: Sanoat migratsiyasi va ishchi kuchi dinamikasi

1960–1980-yillar oralig'ida mehnat migratsiyasi jarayonlari yanada tizimli tus oldi. Bu davrda sanoat sohasiga oid migratsiya — ya'ni boshqa respublikalardan O'zbekistonga malakali ishchilar va muhandis-texnik kadrlarni yuborish — keng miqyosda amalga oshirildi.

Jahongir Zaripovning tadqiqotida ta'kidlanishicha, "bu migratsiya sanoat rivojini tezlashtirgan bo'lsa-da, ijtimoiy va madaniy dinamikani o'zgartirgan, xususan, til o'zgarishlari va ishchi qatlamlar orasida ierarxik tafovutlar paydo bo'lgan" [3]. Toshkent, Farg'ona va Angren kabi yirik sanoat markazlari markazdan yuborilgan kadrlar bilan to'ldirildi.

Shu bilan birga, ichki migratsiya ham davom etdi. Qishloq aholisining bir qismi shahar markazlariga yoki qurilish va melioratsiya ob'ektlariga ko'chib bordi. Bu demografik o'zgarishlarga, shahar aholisi sonining o'sishiga olib keldi. SSSR siyosatida bunday migratsiya jarayonlari "xalq xo'jaligini rivojlantirish" shiori ostida targ'ib etilgan bo'lsa-da, amalda ayrim hollarda ijtimoiy keskinlikni kuchaytirdi.

4. Ishchi kuchi siyosati va boshqaruv mexanizmlari

SSSR davlati mehnat migratsiyasini qat'iy markazlashtirilgan tizim orqali boshqargan. Kadrlar taqsimoti markaziy rejalashtirish organlari tomonidan amalga oshirilgan. Amirdinovning tadqiqotida bu siyosat "boshqa respublikalarga ishchi kuchini yuborish va O'zbekistonga mutaxassislarni jalb qilish mexanizmlariga asoslangan" ekani qayd etilgan [1].

Bu mexanizmlar quyidagilardan iborat edi:

- Ishchi kuchini rejalashtirish va respublikalararo taqsimlash tizimi;
- Qishloqdan shahar markazlariga ichki migratsiya oqimini yo'naltirish;
- Kasb-hunar ta'limi orqali malaka oshirish dasturlari;

- “Propiska” tizimi orqali ishchi kuchini nazorat qilish.

Buxoro viloyati misolida, irrigatsiya loyihalarida “spetsposelenets” deb atalgan maxsus joylashtirilgan mehnat guruhlari ham ishlatilgan [2]. Bu, bir tomondan, ishchi resurslari ta’minotini oshirgan bo’lsa, ikkinchi tomondan, majburiy mehnatning yashirin shakllarini kuchaytirgan.

Til, madaniyat va ijtimoiy integratsiya muammolari ham bu siyosatning ajralmas qismi edi. Zaripov qayd etganidek, “lingvistik o’zgarishlar, ishchi qatlamlari o’rtasida ierarxiya, va regional bog’liqlik” migratsiya siyosatining tabiiy oqibatlariga aylangan [3].

5. Mehnat migratsiyasi siyosatining natijalari va oqibatlari

Bu davrda O’zbekiston SSR sanoat tarmoqlari sezilarli o’sishga erishdi. Elektr energiyasi, mashinasozlik, neft-kimyo va qurilish materiallari ishlab chiqarish sohalarida yangi korxonalar barpo etildi. Shu bilan birga, irrigatsiya va qishloq xo’jaligi sohasida ham katta yutuqlar qayd etildi [2].

Biroq bu muvaffaqiyatlar bilan bir qatorda muammolar ham mavjud edi:

- Mahalliy ishchilar va ko’chib kelgan mutaxassislar o’rtasida maosh va mavqe farqi kuchaydi [3];
- Mahalliy kadrlarning malaka oshirish imkoniyatlari chegaralangan edi;
- Migratsiya oqibatida ijtimoiy integratsiya masalalari keskinlashdi — madaniy va til farqlari, turar-joy yetishmovchiligi muammolari paydo bo’ldi;
- Qishloq joylarda ishchi kuchining kamayishi tufayli agrar sohada mehnat yetishmovchiligi yuzaga keldi.

Bu holat SSSRning markazlashgan rejalashtirish siyosatining cheklovlarini ochib berdi. Ishchi kuchi taqsimoti respublikalarning real ehtiyojlaridan emas, balki umumittifoq strategik manfaatlaridan kelib chiqqan.

6. 1970–1985-yillar: Siyosatning qayta ko’rib chiqilishi

1970-yillardan boshlab SSSR iqtisodiyotida “tormozlanish” holati yuzaga keldi. Ishlab chiqarish samaradorligi pasaydi, yangi sanoat tarmoqlarida kadrlar yetishmovchiligi sezildi. Shu sababli, mehnat migratsiyasi siyosatida muayyan o’zgarishlar amalga oshirildi.

O’zbekiston SSRda bu davrda ichki migratsiyaga — ya’ni qishloq aholisini sanoat zonalariga jalb etishga — ko’proq e’tibor qaratildi. Shu bilan birga, mahalliy kadrlarni tayyorlash, kasb-hunar kollejlari ochish, va malaka oshirish tizimlarini kengaytirish yo’nalishlari kuchaytirildi.

Brejnev davrida iqtisodiy siyosat “barqarorlik davri” deb e’tirof etilgan bo’lsa-da, bu yillarda migratsiya siyosati byurokratik tus oldi, markaziy rejalashtirish amalda samaradorligini yo’qota boshladi. 1980-yillarga kelib esa, migratsiya oqimlari biroz sekinlashdi va mahalliy ishchi kuchi salohiyatiga tayanish zarurati oshdi [3].

7. Xulosa

1945–1985 yillar oralig’ida O’zbekiston SSRda mehnat migratsiyasi siyosati Sovet markaziy boshqaruv tizimining tarkibiy qismi sifatida shakllandi. Dastlab, urushdan keyingi yillarda bu siyosat iqtisodiy tiklanish va sanoatlashtirish ehtiyojlariga javoban yuzaga keldi. 1950–1960-yillarda irrigatsiya va qishloq xo’jaligi uchun, 1960–1980-yillarda esa sanoat modernizatsiyasi uchun keng miqyosli migratsiya amalga oshirildi.

Natijada, O'zbekiston iqtisodiyoti jadal o'sdi, yangi shaharlar barpo etildi, lekin bu jarayon ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqardi: til, madaniyat, ish haqi tafovutlari va mahalliy kadrlarning cheklangan imkoniyatlari.

Shunday qilib, 1945–1985 yillardagi mehnat migratsiyasi O'zbekiston SSR tarixida iqtisodiy o'sish bilan birga ijtimoiy sinfiylashuv va madaniy o'zgarishlar jarayonini ham shakllantirgan murakkab, ko'p qatlamli hodisa bo'ldi. Bugungi mustaqil O'zbekistonning mehnat siyosatini tushunishda ushbu davr tajribasi muhim tarixiy saboq bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Amirdinov, Jahongir. "The Policy of Working Personnel Movement from the Territory of the USSR to the Uzbekistan SSR in the 1950–1960." *International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research*, vol. 12, no. 06, June 2023, pp. 207–210. Green Earth Research Network.
2. Mirzoev, Sharifjon. "Provision of Labor Resources for the Construction of Irrigation and Reclamation Facilities in the Bukhara Region in the 1950s–1960s: Patterns and Impacts of Agricultural Migration." *Buletin Antropologi Indonesia*, vol. 2, no. 3, 2023. DOI:10.47134/bai.v2i3.4246. Journal Pubmedia.
3. Zaripov, Jahongir Gulmurodovich. "Industrial Migration to Uzbekistan During the Soviet Era (1960–1980)." *Ilm-fan Yangiliklari Konferensiyasi*, 2025. worldlyjournals.com.